

Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)

The Attempts to Reform the Ottoman Naval Organization

Levent Düzcü*

Özet

Osmanlı bahriye teşkilâtı, devletin son yarım yüzyılında, kendi iç yapısındaki değişimlere ve dünya denizciliğinde yaşanan yeni gelişmelere bağlı olarak, birçok daire, komisyon ve şubelere ayrılmıştır. II. Abdülhamit devri bahriye daire ve komisyonları, II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, İngiliz amirallerinin de etkisiyle yeni bahriye teşkilât programı ile değişikliğe uğramıştır. Ancak bu yeni program, gerek savaş dönemlerinin uzun sürmesi ve gerekse eski sistemi yerinden oynatması sebebiyle uzun süre hayata geçirilememiştir. Nihayet yeni deniz teşkilat programı 1916'da tam olarak teşekkül etmiştir. Bu makale ile Osmanlı deniz teşkilâtında son elli yılda meydana gelen değişim ve bu değişimin nedenleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bahriye teşkilâtı, Bahriye dairesi, Bahriye komisyonu, Bahriye şubesi, Amiral Gamble, Rütbe.

Abstract

During the last half century of the Empire, the Ottoman Naval Organization was divided into many departments, commissions and branches upon the breakthroughs in both international navy and internal dynamics. The departments and commissions of admiralty of the Hamidian Era went through changes under the influence of English admirals in the Second Constitutional period. However, this new program could not be operated as a result of war periods and of its dislocating the position of the old systems. In 1916 the new program of the naval organization took its final shape. The purpose of this article is to explain the changes in the Ottoman Naval Organization in the last fifty years and to give the reasons of these changes.

Key Words: Naval organization, department of admiralty, commission of admiralty, branch of admiralty, Admiral Gamble, degree.

Giriş

Alfred Thayer Mahan, milletlerin deniz gücünü etkileyen önemli koşulları belirtirken, yönetimin yapısı ve milli kurumları da bu koşullar içinde sayar. O'na göre, deniz gücündeki en önemli başarılar, hükümetlerin zeki yönetiminin ba-

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi. e-mail: leventduzcu@hotmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

1

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

şarıları ile devam eder.¹ Yeni bir yapı kurmaya çalışmak, elbette sancılı ve tartışmalı bir süreçtir. Osmanlı bahriyesinde, Yakınçağ boyunca birçok yeni düzenleme yapılmış; bunlardan bazıları devletin kendi içinden, bazıları da yabancı uzmanların dışarıdan tavsiyeleri doğrultusunda uygulanmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki perspektif çerçevesinde bu makale ile amaçlanan, Osmanlı Devleti'nin son yarım yüzyılı içinde deniz kuvvetleri teşkilâtında meydana gelen değişim ve dönüşümü kurumsal açıdan ele almak, değişimin nedenleri üzerinde durmak, son elli yılın teşkilât yapısını genel hatları ile makro çerçevede çizip, Cumhuriyet Devri Türkiye'si'ne nasıl bir mirasın kaldığını ortaya koymaktır.

Osmanlı bahriyesinde Yakınçağda meydana gelen ilk önemli teşkilât düzenlemelerinden biri *Bahriye Meclisi*'nin kurulmasıdır. İlki geçici olarak 1840'ta, ikincisi ise devamlı olacak bir şekilde 1845'te kurulan Bahriye Meclisi, bir nevi Amirallik Konseyi biçiminde, üst düzey bahriye amiral ve subaylarından müteşekkildi.² Osmanlı Deniz Kuvvetleri'ne ait yeniliklerin takip edilmesinde öncü bir rol üstlenmiş olan Bahriye Meclisi'nde 1864 yılında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. *Meclis-i Bahriye; Bahriye, Nizam ve Levazım* kısımlarına ayrılmış; bu iş bölümü ileride artmış ve II. Abdülhamid devrinde de Bahriye Meclisi daha çok daireye bölünerek³ son dönem Osmanlı bahriye teşkilâtı şekillenmiştir.

Bahriye Meclisi'nin kurulması ile bahriyede reform çalışmaları belli bir istikrara kavuşmasına rağmen, tersane ve donanmanın mali işleri - mali işleri yürüten Tersane Müsteşarlığı 1861'de kaldırıldığı için - yine Kaptan-ı Derya üzerinde kalmıştır. Böylece hem mâli, hem idari, hem de askeri ve diğer memuriyetler, üzerinde bulunan Kaptan-ı Derya'nın, bu işleri bir arada yürütemediğini gören Sadaret, bir takrir ile donanma ve tersanenin idari ve mâli yönlerini Bahriye Nazırı'nın yürütmesini teklif etmiş ve sonuçta 12 Mart 1867'de *Bahriye Nezareti* kurulmuştur. Bunun üzerine *Kaptan-ı Deryalık*, donanmanın sadece askeri yönüyle uğraşan bir kimliğe dönüşmüştür.⁴

1876'da bir ara *Bahriye Nezareti* kaldırılmışsa da bu yılın sonuna doğru yeniden ihdas edilmiştir. Bahriye Nezareti, II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde üç meclisten oluşuyordu: Artık, dört daireye ayrılmış olan *Bahriye Meclisi* (Bahriye, Nizam, Levazım, İmalat), tersanenin her türlü satın alma işini yapan *İdare Meclisi* ve Tersane-i Âmire'nin askeri işlerini yürüten *Kumanda Meclisi*.

II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devri Osmanlı bahriye teşkilâtını ortaya koyan temel malzeme, *arşiv kayıtları*, *ceride-i bahriyeler*, *bahriye salnameleri* ile

¹ Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi*, Q-Matris Yay. Çev: Kerem Fındık- Melahat Fındık, İstanbul, 2003, s. 91.

² Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985, s. 132-134.

³ Gencer, *a.g.e.*, s. 196.

⁴ Gencer, *a.g.e.*, s. 299-302.

Mecma-i Seneviye-i Bahriye, adlı kaynaklardır. Bu makalede, düzenli bir şekilde yayımlanması dolayısıyla *bahriye salnameleri* temel alınıp, son dönem Osmanlı Deniz Teşkilâtı ifade edilmeye çalışılırken, konunun arşiv belgelerine de nasıl yansdığına bakılıp, personelin durumu ve zamanla meydana gelen kurumsal değişim açıklanmaya gayret edilecektir.⁵

Bahriye Nezareti ve ona bağlı şubelerdeki teşkilâtlanmayı yıllara göre açıklayan, son dönem Osmanlı deniz teşkilât yapılanması hakkında önemli ve sağlıklı bilgiler içeren Osmanlı *bahriye salnamelerinin* ilki 1307 (1890)'de, sonuncusu ise 1334 (1918)'de çıkmıştır. Burada, bahsi geçen yıllar arasında yayınlanan 22 salnameden yararlanma imkanı bulunabilmiştir.

Bu çalışma, 1876-1922 arasını ihtiva etmekle birlikte, bu yılları, iki devreye ayırmakta yarar vardır. Birinci devre 1876-1909, ikinci devreye ise 1909-1922 yılları arasını kapsamaktadır. Zira 1909'dan itibaren Osmanlı bahriye teşkilâtında yeni bir yapılanmadan söz etmek gerekmektedir. Osmanlı Bahriye salnamesi son olarak 1918'de yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra da Osmanlı bahriye teşkilatında – İstiklal Harbi yıllarının nazik durumu göz önüne alındığında- yeni bir yapılanma ya da eklemekten pek söz edilemez. Gerek arşiv kaynaklarında ve gerekse dönemin hatırat ve telif eserlerinde bahriye ile ilgili yeni bir düzenleme ile ilgili herhangi bir kaynağa tesadüf edilememiştir.

I. II. Abdülhamid Devri Bahriye Teşkilâtı

Sultan Abdülaziz devri bitip, II. Abdülhamid devri başladığında, bahriye teşkilâtında, dönemin denizcililiğine bağlı idari, teknik ve ilmi şartlarının getirdiği değişim etkisini göstermiş; Sultan Abdülaziz döneminden kalan birkaç daire ve komisyona ilave olarak, birçok farklı daire ve komisyon ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid devri, Osmanlı denizcilik ve donanmasında değişimin hızlı olduğu bir dönemdir. Bu, aslında dünya denizciliğinde yaşanan teknolojik gelişme ile de yakından ilgilidir. Zira torpidobot ve denizaltıcılık, deniz teknolojisine yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu değişim kendisini bahriye teşkilâtı içinde yeni birimlerin ortaya çıkmasıyla göstermiştir. Bu dönemde bahriye teşkilâtının başında yine Bahriye Nazırı bulunmaktadır. Bahriye teşkilâtı, çeşitli daire, komisyon ve şubelere; teşkilât içindeki personel de kendi arasında farklı sınıf ve rütbelere ayrılmıştır. Bütün bu kısımların yıllara göre dağılımına bakıldığında düzenli bir teşkilâttan bahsedilebilir. II. Abdülhamid dönemi bahriye daire ve komisyonlarının görev ve amaçları, genel olarak şöyle açıklanabilir:

⁵ Osmanlı bahriye teşkilatını izah eden mufassal bir bahriye kanunnamesi yoktur. En son bahriye kanunnamesi hicri 1297 yılına ait olup, merasim kuralları, gemi kapitanları ve subaylara talimat, gemilere ait fenerler ile ilgilidir. Bu kanunname Yakınçağ dönemi Osmanlı bahriyesinin son kapsamlı kanunnamesi olup bir örneği TTK kütüphanesinde, iki nüshası da Deniz Müzesi Arşivi Kütüphanesinde. *Bahriye Kanunname-i Hümayunu* (1297), TTK Kütüphanesindeki yer numarası: 364-B/362.

gazi

Akademik
Bakış

3

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

a. Bahriye Daireleri

Şurâ-yı Bahriye: Bahriyeye ait her türlü teşkilât ve donanma sorunlarının görüşüldüğü nezaretin en üst kuruluştur. Tanzimat'tan sonra bahriye'de yapılacak ıslahatları üstlenen *Bahriye Meclisi*, 26.07.1877 tarihinde yayınlanan bir irade ile *Şurâ-yı Bahriye* olarak isim değiştirmiştir.⁶ Bu tarihten iki yıl sonra da *Şurâ-yı Bahriye*'nin yeni dairelere bölünmesine karar verilmiştir.⁷ *Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi*: 1863 yılında *Erkân-Harbiye-i Bahriye Zabıtlığı* adıyla kurulan daire, 26.03.1877 tarihli fermanla yeniden düzenlenmiştir.⁸ Bu daire, Avrupa donanmalarında meydana gelen gelişmelerin takibi, Avrupa'ya gönderilecek subayların imtihanlarının hazırlanması, bahriye programlarının yapılması, donanmanın yapmış olduğu manevralar hakkında raporlar yazılması ve torpidobotların durumundan sorumluydu.⁹ Ayrıca, bahriyenin tüm istihbarat ve harbe hazırlık safhalarının takibi ile yabancı devlet donanmalarının izlenmesi de yine bu dairenin görevleri arasındaydı.

Levazım Dairesi: Kömür, ecza, makine ve elektrik, kereste, elbise, sebze gibi bahriyeye gereken bütün satın almalar ile personelin eşyalarının temininden sorumluydu.

Dersaadet Liman Dairesi: İstanbul Limanı'nda ve diğer mevkilerde görev yapan askeri ve ticari gemilerin durumları, sayıları ve faaliyetleri ile ilgili Mâbeyn-i Hümâyun'a bilgi vermekle yükümlüydü.¹⁰

Divan-ı Harb Dairesi: Bahriye ile ilgili suç ve cezaların görüşüldüğü bir daireydi.

Tersane-i Âmire Memuriyeti: Tersane-i Âmire'ye ait bütün ithalat, ihracat, imalat, inşaat ve tamiratın bir intizam dahilinde yapılabilmesi ile tersane bütçesinin düzenlenmesi işlemlerinden sorumluydu. Önemine binaen Bahriye Nazırları tarafından idare edilmiştir.

Muhakemat Dairesi: Divan-ı Harpler tarafından verilen hükümler hakkında temyiz araştırması yapardı.

Sıhhiye-i Bahriye Heyeti: Bahriye askerlerinin sağlık durumlarının takibi ve donanma için gerekli olan sıhhiye subayının yetiştirilmesi önde gelen vazifeleriydi.

Liman Kumandanlığı: Bahriye askerlerinin disiplin ve tayinleri ile ilgili olarak *Şurâ-yı Bahriye* kararlarını uygulamaya çalışırdı. Donanmaya tayin olunacak süvâri-i evvel ve sânilerin tayinlerinin *Şurâ-yı Bahriye*'ye bildirilmesin-

⁶ Deniz Müze Arşivi, Mektubi (DMA. MKT.) 253-71, (15 Receb 1294 / 26 Temmuz 1877).

⁷ DMA. MKT, 194-71, (21 Receb 1296 / 11 Temmuz 1879).

⁸ BOA, İrade-Meclis-i Mahsusa (I.MMS). 56-2536, (1294.Ra.7 / 22 Mart 1877).

⁹ Şakir Batmaz, *Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*, Erciyes Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2002, s. 53-55.

¹⁰ Batmaz, a.g.t., s. 60.

den sorumluydu.¹¹ Buraya kadar, Bahriye Nezaretinin merkez dairelerinden söz edilmiştir. Ancak merkezin dışında yer alan bazı teşekküllerde vardır. Şimdi de, kıyı teşkilatı da denilen bu kurumların incelenmesine geçilebilir.

Ereğli Maden-i Hümayun Nezareti: Donanmadaki bütün gemilerin kömür ihtiyaçlarının karşılanmasından ve bu işlerin takibinden sorumluydu.

Mekteb-i Bahriye: Kuruluşu Abdülmecid devrine dayanan mektep, tüm bahriye amiral ve subaylarının yetiştiği bir kurumdu. Mektep, teorik ve pratik açıdan denizcilik alanında bilimsel eğitim vererek, Türk denizcilerinin yetişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Heybeliada'da eğitim veren mektep, Bahriye Nezareti'nin merkez teşkilatı dışında olsa da nazırlar tarafından üzerinde hassasiyetle durulmuştur.¹²

İdare-i Mahsusa: İdare-i Mahsusa hem ülke içi, hem de ülke dışı limanlara yolcu ve yük taşımacılığında rol oynamıştır. 1910'dan itibaren *Seyr-i Sefahin İdaresi* adını almıştır.

b. Bahriye Komisyonları

Bahriye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren birçok komisyon bulunmaktaydı. Bunların bazıları daimiyken bazıları da geçiciydi. Burada daimi komisyonlar üzerinde durulacaktır. Yaptıkları çalışmalarla bahriye işlerinin önemli konularını takip eden bu komisyonlar ve görevleri şu şekildedir:

Mühimmat-ı Harbiye Komisyonu: Silah ve cephanelerin iyi muhafaza edilmesi ve topçuluk hizmetinde bulunan subayların bu bilim alanında geliştirilmesi amacıyla görev yapmıştır.

Fen Komisyonu: Denizcilikle ilgili yeni gelişmelerin izlenerek, fabrika ve diğer mevkilerde bulunan memurlara bildirilmesi, fabrika ve imalathanelerde yapılacak her türlü yeni demir ve ahşap eşyanın üretim hesaplarının incelenip, fen bilimlerine uygun olup olmadığının denetlenmesini yapardı. Gemicilik bilimi ile doğrudan ilgili olan bu komisyon, önemine binaen doğrudan bahriye nazırları tarafından idare edilmiştir.¹³

Fabrikalar Komisyonu: Donanmaya ait bütün vapur ve gemilerin tamir işleri ile ilgilenmiştir.

Islahat ve Tedkikat Komisyonu: Tersane-i Âmire ile limanlardaki bütün muhasebe işlerinin kontrolü, yolsuzlukların takibi ve faaliyetlerin düzgün işlemesi amacıyla teşkil edilmiştir.¹⁴ Denizcilik ile ilgili her türlü yenileşme çabaları ve Avrupa denizciliğinin takip edilmesi, bu komisyon tarafından yürütülmüş-

¹¹ Batmaz, *a.g.t.*, s. 59.

¹² Timur Demir tarafından Erciyes Üniversitesinde, Bahriye Mektebi konusunda - halen devam eden- bir master tezi çalışması yapılmaktadır.

¹³ Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (SDAO), sene 1326, s. 273.

¹⁴ Batmaz, *a.g.t.*, s. 68.

görsel

Akademik
Bakış

5

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

tür. Geçmişte, Bahriye Meclisi'nin yaptığı vazifeyi üstlenmekle, aslında sözü edilen meclisin işlevini yürütmüştür.

İmalat Komisyonu: Tersane-i Âmire'deki imalât ve inşaat faaliyetlerini kontrol etmiştir.

Torpedo Komisyonu: Torpido alanındaki ilmî çalışmaların dünyada gide- rek gelişmesiyle, bu alandaki fen bilgisinin bahriye asker ve talebelerine ve- rilmesi amacıyla kurulmuştur.

Bu komisyonlar, dünya denizciliğinde meydana gelen teknolojik deği- şimlerin yakından izlenmesi ve bunların uygulama safhasına konulmasındaki rolleri hasebiyle büyük öneme sahip olmuşlardır.

2. II. Meşrutiyet Döneminde Bahriyede Meydana Gelen Değişim

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ikinci defa ilanı ve onun getirdiği süreç, bir- çok alanda olduğu gibi denizcilikte de yeni politikaların uygulanmasına yol açmıştır. İngiliz amirallerinin bahriyeye *danışman* olarak getirilmesi, bu yeni politikanın ayırt edici özelliğidir. Aslında, İngiliz bahriye uzmanlarından yararlanma işi, Yakınçağın başlarından beri bir deniz siyaseti olarak pratikte uy- gulanmıştır. 19. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren buharlı gemiye geçen Os- manlılar, gerek siyasi konjonktür, gerekse İngilizlerin denizcilik alanındaki ile- ri düzeyi sebebiyle, İngiliz deniz gücünden her yönüyle yararlanmaya çalış- mıştır. Örneğin, ilk vapurların bu ülkeden satın alınması, vapurlara ve zırhlı gemilere İngiliz makine ve kazanlarının takılması, 1880'lere kadar Britanya de- niz gücünün Osmanlı üzerindeki derin etkisini göstermesi bakımından önem- lidir. Bu etkiye bağlı olarak Osmanlı hükümetleri, *buhar çağıının* ilk 50 yılında İngiltere'ye denizci subay ve öğrenci gönderip, oradan birçok mühendis ve iş- çiyi de tersane ve donanmaya katkıda bulunmak için getirmiştir. Bunlardan, Sir Walker, Slade Paşa, Hobart Paşa, Kalau Von Hofe, Starcke ve Henry Felix Wood 1909 yılı öncesi Osmanlı Bahriyesi'nde görev almışlardır.¹⁵

Denizcilik alanındaki İngiliz deneyiminden yararlanma prensibi, II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. Yeni hükümetler, donanmada ısl- lahat yapılmasını karara bağlamış;¹⁶ bu karar çerçevesinde donanmada İngiliz heyetleri dönemine devam edilmiştir. İngiliz uzmanlar, bu yeni dönemde *da-*

¹⁵ Sir Henry Felix Wood, *Türkiye Anıları*, Çev: Fahri Çoker, Milliyet Yay., 1976, s. 13, 201; Yakınçağ döneminde Osmanlı'da görev alan üst düzey İngiliz denizciler için bkz., Fahri Çoker, " Osmanlı Bahriyesinde İngiliz Islah Heyetleri", *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Dz.K.K.İğrı Karargah Ba- simevi, Ankara, 1994, s. 166-178; Yukarıda adı geçen yabancı uzmanların Osmanlı bahriye teşki- latı ile ilgili herhangi bir önerilerine tesadüf edemedik. Bu konuda daha derli toplu bir tez olan Selman Soydemir'in tezinde de görüldüğü üzere, bu yabancılar daha çok donanmanın hareket ve seyri, gemilerin teknik durumları ve bahriye mektebi hakkında raporlar vermiştir. Osmanlı donanmasında II.Meşrutiyet öncesi görev yapan yabancı bahriye subayları ile ilgili yapılan bir tez çalışması için bkz., Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri*, İstan- bul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

¹⁶ DMA. MKT, 1640-2, (14 Zilhicce 1326 / 7 Ocak 1909).

nışman olarak görev almışlardır. Bahriyede İngiliz etkisi eskiye göre daha kuvvetli olmuş ve bu durum 1914'deki Osmanlı-Alman ittifakına kadar sürmüştür.

a. Amiral Gamble'ın Osmanlı Bahriyesinde Görevlendirilmesi

II. Meşrutiyet döneminin ilk yılı içinde donanmanın reforma tabi tutulması düşünülmüştür.¹⁷ Bu amaçla, yabancı devlet amirallerinden yararlanma kararı verilmiş; mesele Şurâ-yı Bahriye'de görüşülmüş ve topçuluk, torpidoculuk ilmine vakıf bir amiralin İngiltere'den celbine karar verilmiştir. Bunun üzerine İngiltere Hükümeti, Amiral Gamble'ı iki yıl çalışmak ve yıllık 3000 İngiliz lirası maaş almak üzere Türkiye'ye göndermiştir.¹⁸

Osmanlı Bahriye Teşkilâtının 1918'e kadar devam eden sürecine Amiral Gamble'ın getirdiği değişikliklerin etkisi büyüktür. Dolayısıyla, Osmanlı bahriye sistemi bu yıla kadar İngiliz deniz teşkilâtı örnek alınarak varlığını devam ettirdi denilebilir. Amiral Gamble'ın getirdiği yeni bahriye teşkilâtı sistemi, II. Abdülhamid devri daire ve komisyonlarını belli numaralar içinde toplamış oluyordu. Bu tasarıyla nezaret, İngiliz *admiralty* kuruluşuna benzer bir şekilde deniz kurmay başkanlığı, personel, materyal ve levazım olarak ayrılmaktaydı.¹⁹ Daha çok daireler ve onun alt birimleri olan şubeler sistemi (departman) olarak ifade edilebilecek olan Gamble'ın "*proje sistemi*" hemen kolayca uygulanabilmiş değildir. II. Abdülhamid devrinin kurulu bahriye sistemini yerinden oynattığından, deniz amiral ve subayları arasında da kolayca anlaşılammış olacak ki 1912 ve 1916'da yeniden düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Gamble'ın teklif ettiği ve daha sonra Amiral Williams'ın danışmanlığı döneminde de bazı tadilat ile uygulanan bahriye teşkilâtı, görev alanları ile birlikte şöyleydi:²⁰

Birinci Daire (Erkân-ı Harbiye-i Bahriye)

Denizcilığe ait istihbarat, sefere hazırlık ve sevkiyatın yanında, donanmanın işaret işleri, kütüphane, harita, imtihan ve kayıtlardan sorumluydu.

İkinci Daire (Muamelât-ı Zâtiye / Personel)

Subayların bahriyeye girişi, tayin, terfi ve emeklilik işleri; eğitim ve öğrenci sınavları; diğer denizci askerlerin seçimi, tayin ve gemilere bahriyeli askerlerin dağıtımıyla ilgiliydi.

¹⁷ 7 Ocak 1909'da Bab-ı âli'ye yazılan bir yazıda, meşrutiyetin ilanından önce donanmanın içinde bulunduğu durumun üzüntü verici olduğu belirtilmiştir. Bu yazıda, Şura-yı Bahriye'de yayınlanan bir tezkire ile meşrutiyetin ilanından sonra donanma için bir islahat programına girildiği bildirilmekteydi. Eda Gülşen Gömleksiz, "II. Meşrutiyetten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği", C.II, *Türk Denizcilik Tarihi*, DKK. Yayını, İstanbul, 2009, s. 177

¹⁸ BOA, İrade-Bahriye (İ.BH), 8-5, (1326.Za.29 / 23 Aralık 1908).

¹⁹ Çoker, *a.g.m.*, s.172; Gömleksiz, *a.g.m.*, s. 177.

²⁰ Mecmua-yı Seneviye-i Bahriye (MSB), Birinci Sene, İstanbul Bahriye Matbaası, 10 Temmuz 1331, s. 14-15. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (T.S.K.)*, C. III, Kısım VI, s. 475-476.

gözi

Akademik
Bakış

7

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Üçüncü Daire (Materyal)

Yeni gemilerin tekne tarifnameleri, inşa mukaveleleri ve imali, yeni inşâ olmuş gemilerin tamirat ve havuz tecrübesi, gemilerin makine tarifnamesi, mukaveleleri ve imalinden sorumluydu. Ayrıca, inşa olunmuş gemilerin makine-lerinin tamirat ve tecrübesi; tersane memur ve işçileri, topçuluk ve torpido kısmı, masrafların genel hesap kısmı, imalat ve köprülerden de yine bu daire mesuldü.

Dördüncü Daire (Levazım)

Mukavele ve levazım, kömür, muhasebe, yoklama, deniz askerinin hizmet müddeti ve tescili ile sıhhiye, kumanya ve bahriyedeki imamlar görev alanı içindeydi. Bu dört dairenin yanında *müşavirlik*, *müşteşarlık*, *hukuk müşavirliği* adıyla doğrudan nezaret makamına bağlı üç büyük memuriyet de teşkilâtın içinde yer alıyordu. Önceki daire ve komisyonlar, daireler içinde *şube* isimleriyle anılmaya başlamıştır. Amiral Gamble'ın getirdiği bu yeni sistem bahriye teşkilâtı, II. Abdülhamid devri daire ve komisyonlarını dört daire halinde toplamış olmakla, bahriye teşkilâtını aslında daha çok merkezileştirmiştir. Bu yeni sistemde Şurâ-yı Bahriye kaldırılıp, daireler doğrudan sorumlu olarak nazıra bağlanıyordu. Neticede, daire başkanları geniş yetki ile donatılmış olup, daireler arası koordinasyonu kendi başlarına yapmak durumuna gelmişlerdir.²¹

Gamble'in getirdiği *projenin*, eskiye ait sistemi değiştirdiği ilk anda kolayca görülmektedir. *Proje*, o devrin deniz subayları arasında aynen kabul ve tatbik edilememiş, Bahriye Nezareti'nin üst düzey personelinin düşünce ve mütalâları yeni *proje* konusunda ortak bir kanaata varamamıştır.

Her şeyden evvel dört büyük dairenin ismi dolayısıyla mahiyeti iyi anlamadığından, farklı yorumlara ve esas teşkilâtın azar azar bozulmasına yol açmıştır. Gamble'in yukarıda gösterilen dört dairesine Bahriye Nezareti'nce sonradan şu resmi unvanlar verilmiştir:²²

Birinci Daire: Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Müdüriyeti

İkinci Daire: Tersane-i Âmire Kumandanlığı

Üçüncü Daire: Tersane-i Âmire Memuriyeti

Dördüncü Daire: Mesarifat Riyâseti

Amiral Gamble'ın teşkilât projesinin içinde yer alan dairelere bu unvanlar verilince, dairelerin kısımlara ayrıldığı şubelerin vazifeleriyle bu unvanlar altında cereyan eden iş ve işleyiş tam olarak anlaşılabilir bir şekil alarak; daire ile şube isimleri arasında bir tezat ortaya çıkmıştır. Bu durum, daireler arasında da tartışma konusu olmuştur.²³ Örnek olarak, *Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi*, *Tersane-i Âmire Memuriyeti*'nin topçuluk ve torpido şubelerini idare et-

²¹ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Tarihi*, C. III, Deniz Basımevi, İstanbul 1973, s. 230.

²² MSB, Birinci Sene, s. 16.

²³ MSB, Birinci sene, aynı yer.

mesini garip karşılamış, bu şubelerin kendisine bağlanmasını 3 Şubat 1910 tarihli bir muhtıradan çok net olarak belirtmiştir. *Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi*, topçuluk ve torpidoculuk komisyonlarının harbe hazırlık ile ilgisi nedeniyle, kendisinin doğal bir şubesi olduğunu ifade etmiştir.²⁴

b. 1912 Yılında Meydana Gelen Değişim

Meşrutiyet'in ilanından beri bahriye teşkilâtında birtakım düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, Gamble'in projesi 1912'de hala tetkik ediliyordu. Üzerinde bir karar kılınmamış olmalı ki dönemin bahriye salnamesi de bu noktayı belirtmeden geçmemiştir.²⁵1912 (1328) yılı salnamesine göre bahriye teşkilâtı, Gamble'in projesinden biraz farklı olarak *nezaret, müsteşarlık, askeri ve mülki* kısımdan oluşmuştur. Buna göre teşkilât, daire ve alt şubeleri ile birlikte şu şekilde idi.²⁶

Makam-ı Celil-i Nezaret

Müsteşarlıklar: Şurâ-yı Bahri, Umur-ı Bahriye Müsteşarlığı ve Donanma Kumandanlığı, Mesarifat Riyasetinden oluşuyordu.

Birinci Daire (Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi): 1. Şube (İstihbarat-ı Bahriye), 2. Şube (İstihzarat-ı Harbiye), 3. Şube (Sevkiyat-ı Askeriye), 4. Şube (İşaret ve Teşrifat), 5. ve 6. Şube (Seyr-i Sefain İşleri), 7. Şube (1. Dairenin maaş, muayene ve kırtasiye işlemleri), 8. Şube (Ceride Kısmı). Bu şubelerden başka, Torpido, Seyyar Torpido, Sabit Torpido Şubeleri, Tedrisat-ı Bahriye Müdüriyeti, Telsiz-Telgraf ve Evrak Şubeleri bulunuyordu.²⁷

İkinci Daire(Personel): 1.Şube (Subayların atama ve tayin işleri), 2. Şube (Tamirat ve levazım raporlarını işleme koyma), 3. Şube (Deniz erlerinin terfi işlemleri), 4. Şube (Erlerin künye ve nakil işleri), 5.Şube (Stimbotlar ve romorkörleri sevk ve idare) konularından sorumluydu. Bu şubelerin yanında Efrad-ı Cedide Mektebi, Neferat-ı Cedide Sevk Memurluğu, İnzibat-ı Harici Memurluğu, İnzibat Dahili Memurluğu, Merkez Sefinesi, Bahriye İtfaiye ve Muhafaza Bölükleri Memuriyeti, Dalgıç Bölüğü, Bahriye Tevkifhane ve Hapishanesi gibi birimleri de bulunuyordu.

²⁴ MSB, Birinci Sene, aynı yer.

²⁵ "İlan-ı meşrutiyetden beri bahriyemizin teşkilâtında bir hayli tadilat icra edilmiştir. Maaşta dört senelik tecrübe neticesi olarak ihtiyacatımıza ufak tadilatı havi yeni proje derdest tetkikidir. Bu sene salnamesinde tetkikata hitam bulmamış olan yeni proje bi't-tabi yazılmayacak, hal-i hazırdaki teşkilât gösterilecektir."Salname-i Bahri (SB), 18. Tertib, Matbaa-i Bahriye, 1328.

²⁶ SB, sene 1328. s. 27-40.

²⁷ Birinci daireye en önemli itiraz dönemin deniz tarihçisi Ali Haydar Emir'e aittir. O, bu kadar şubenin harp hareketlerini planlayan birinci daireye bağlanmasını eleştirmiş; dairenin bütün işlemlerinin İstanbul'daki birkaç ataşenavaller ile haberleşmeye münhasır kaldığını, bunun da Trablusgarp ve Balkan savaşlarında eksikliğini çekildiğini belirtmiştir. Bkz. Ali Haydar Emir, *Tarih-i Bahri Sahifeleri*, Bahriye Matbaası, I.Tab, İstanbul 1332, s. 31-32.

görsel

Akademik
Bakış

9

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

Üçüncü Daire (Tersane-i Âmiri Memuriyeti) : Tersaneye ait bütün işlerden sorumlu olan bu dairede, Tahrirat Kalemi, Muhasebe Kalemi, İdare Müdüriyeti, Tedkik Levazım Komisyonu, Tersane Müfettişliği, Amele Sandığı Müdüriyeti gibi birimler bulunuyordu.

Dördüncü Daire (Levazım): 1. Şube (Kalem işleri) 2. Şube (Satın alma işleri), 3. Şube (Güverte, top-torpedo, marangoz levazım işleri ile makine-elektrik), 4. Şube (Maden, makine yağı, gaz ve su alımı), 5. Şube (Erzak, arpa, meşe kömürü, fırın işleri), 6. Şube (Subay, er ve eşyanın taşraya sevki), 7. Şube (Resim, keşifhane, şartnamelerin düzeni ile işçilerin idaresi), 8. Şube (lağvedilmişti.), 9. Şube (Kanun yapma ve demirbaş komisyonu), 10. Şube (Muayene ve kontrol).

Beşinci Daire: Amiral Gamble'ın projesinde olmayan bu dairenin iki şubesi olup, güverte subayları ile çarkçı, inşâiye ve katip subayların bütün işlemlerinden sorumluydu.

Altıncı Daire: Yine Gamble'ın getirdiği sistemde olmayıp sonradan ortaya çıkan bu daire, önceden var olan *Mühimmat-ı Harbiye Memuriyeti* ile *Topçu Komisyonunun* görevlerinin biraz daha genişletilmiş şekliydi. Birinci şubesi (harp silahları), ikinci şubesi (tamir ve resim kısmı), üçüncü şubesi ise (cep-hane) işlerinden sorumluydu. Bahriye yapısının merkezinde olmasa da çevresinde olan bazı daire, şube ve mülki kısımlar da bulunmaktaydı.

Bahriye daire sistemi içinde olan müstakil daire ve şubeler de şu kısımlardan oluşuyordu:²⁸ Muhakemat Dairesi, Divan-ı Harb Dairesi, Heyet-i Tahkikiye, Mübayaat Komisyonu, Sıhhiye Dairesi, Liman Dairesi, Mekteb-i Bahriye, Çarkçı Ameliyat Mektebi, Bahriye Matbaası, Bahriye Müze Kütüphanesi, Tahsilat Komisyonu, Merkezi Daireler ve Askeriye Muhasebe Memurluğu, Muhallefat-ı Askeriye Müdüriyeti, Daire Müdüriyeti, Sipariş ve Nafaka Memurluğu, Telgraf ve Telefon. Yine bahriye daire sistemine dahil olan bahriye mülki kısmı ise şu birimlerden müteşekkildi:²⁹ Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, Muhasebe Kalemi, Yoklama Kalemi, Hukuk Müşavirliği, Küttab Komisyonu.

Amiral Gamble'dan sonra gelen Amiral Williams ve Amiral Limpus, bu tablo içinde yer alan *Şurâ-yı Bahriye*'den epey şikayet etmişlerdi. Onlara göre, bahriye daire reisleri, kendi daireleri ile ilgili olarak hiçbir karar almaya yanaşmayıp, keyfiyeti *Şurâ-yı Bahriye*'ye havale ediyorlardı. Cemal Paşa'ya göre de, *Şurâ-yı Bahriye* aylarca toplanmayıp, nadiren de olsa bir araya gelen şurâ üyeleri yıllarca biriken işlerden ürkererek, birkaç dosyanın tetkikinden sonra dağılmaktaydı; bu tavırlarıyla daire reisleri mesuliyetten kurtuluyorlardı. İşte bu durumu yakından gören Cemal Paşa, aşağıdaki teşkilât nizamnamesinde görüleceği gibi, *Şurâ-yı Bahri*'yi tamamen kaldıracaktır.³⁰

²⁸ SB, sene 1328, s. 41-44.

²⁹ SB, sene 1328, s. 45-46.

³⁰ Cemal Paşa, *Hatırat*, Arma Yay, İstanbul 1996, s. 91.

c. Bahriye Teşkilât Nizamnamesi: 1916 (1332)

Amiral Gamble'ın getirdiği ve tam olarak uygulanamadığı için adına *proje* denilen yeni bahriye teşkilât sistemi, 1916'ya gelindiğinde artık kesin şeklini alacaktır. 1916'da Bahriye Nazırının teklifi sonucu padişah iradesi ile çıkarılan bir nizamname ile bahriye teşkilâtı yeniden düzenlenmiştir.³¹ Bu nizamname, Osmanlı Bahriye Teşkilâtı'nın son nizamnamesi olup, devletin sonuna kadar küçük değişikliklerle devam etmiştir. 1912 yılında ortaya çıkan yukarıdaki altı dairelik bahriye teşkilâtı yeniden dört daire, müdüriyet ve müfettişliklere ayrılmıştır.

Bahriye Nezareti Teşkilât Nizamnamesine göre genel olarak bahriye teşkilâtı 1916'da şöyleydi:³²

Bahriye Nazırı

Bahriye Nezareti

1. Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
 - Tercüme Kalemi
 - Şifre Kalemi
2. Daireler
 - Birinci Daire
 - İkinci Daire
 - Üçüncü Daire
 - Dördüncü Daire
3. Muhasebe Müdüriyeti
4. Divan-ı Harb-i Daimi
5. Hukuk Müşavirliği
6. Evrak-ı Umumiye Müdüriyeti

Daireler

Birinci Daire (Erkân-ı Harbiye-i Bahriye)

Şubeler

1. Şube: Harekat-ı Harbiye İstihzaratı
2. Şube: İstihbarat
3. Şube: Kuyudat (manevralar) Kalyon Rütbesi ve Mafevklerinin Sicilatı

³¹ 1 Nisan 1916'da Bahriye Nazırının vermiş olduğu tezkire, aynı gün Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülüp onaylandıktan sonra padişah iradesi de 2 Nisan 1916'da çıkmıştır. BOA, İ.MMS, 183-1332.Ca.65, lef 1, 2, 3, (1332.Ca.6 / 2 Nisan 1916).

³² "Daire-i bahriyenin hali hazır teşkilâtınca bazı güne ilavat ve tadilatına lüzum görülmesine binaen yeniden tertib ve tanzim kılınan teşkilât nizamnamesi leffen arz ve takdim kılınmış olmağla mevki-i tatbik ve icraya vaz'ı zımında irade-i seniyye-i hazreti padişahinin istihsali muvakkıf." BOA, İrade-Meclis-i Mahsusa (İ.MMS), 183-1332.Ca.65, (1332.Ca.6 / 2 Nisan 1916).

- 4.Şube: Harita-i Bahriye
- 5.Şube: Hukuk-ı Beynelmilel
- 6.Şube: Limanlar ve Himaye-i Ticaret-i Bahriye
- 7.Şube: Sahil Muhafaza Filosu Muamelatı
- 8.Şube: Kütübhaneye ve Müze

İkinci Daire (Mürettebat)

Şubeler

- 1.Şube: Zabitanın (Subaylar) Talim ve Tedrisi
- 2.Şube: Efradın (Erlerin) Talim ve Tedrisi
- 3.Şube: Zabitanın Nasb ve Tayini
- 4.Şube: Mezuniyet, Elbise, Merasim ve Teşrifat

Üçüncü Daire (Teslimat, İmalat-ı Bahriye, Ebniye ve İnşaatı)

Şubeler

- 1.Şube: Tersane, Havuzlar, Sefain (Gemiler) tamiratı
- 2.Şube: Ebniye (Binalar) İnşaatı
- 3.Şube: Bahriye Serçarkcısı
- 4.Şube: İmalat-ı Bahriye
- 5.Şube: Mühimmat-ı Harbiye
- 6.Şube: Torpido ve Mayınlar, Tahte'l-bahrler, Sefain-i havaiye, Elektrik ve Telgraf
- 7.Şube: Tir-i Güverte
- 8.Şube: Hesâbat ve Amele Sandığı

Dördüncü Daire (Levazım, Mukavelat ve Mahsusat)

Şubeler:

1. Şube: Levazım
2. Şube: Erzak ve Melbusat
3. Şube: Maaşat ve Tahsisat
4. Şube: Sevkiyat
5. Şube: Mukavelat ve İsticar (Kira)

Bahriye teşkilâtı, 1916 yılında son şeklini büyük ölçüde almıştır. *Bahriye Nizamnamesi*'nin ortaya koyduğu teşkilât ve 1917'deki bazı tadilatla, daireler ve alt birimleri olan şubelerin sorumlu olduğu görev alanları, Osmanlı bahriye teşkilâtı içinde genel anlamda aşağıda ifade edilen şekli almıştır. Amiral Gamble'ın ortaya koyduğu *projenin* Birinci Daire'yi ilgilendiren şubeleri ile 1917'deki son şekli arasındaki fark aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilebilir:³³

³³ MSB, Üçüncü Sene, Bahriye Matbaası, 10 Temmuz 1333, s. 5.

Şubeler	Projede (1909-1912)	1917
1.	İstihbarat	Harekat-ı harbiye
2.	İstihzarat	İstihbarat
3.	Sevkiyat	Kuyudat
4.	İşarat	Seyr-i Sefain ve Harita
5.	Kütübhone	Hukuk-ı beynelmilel
6.	Harita	Ticaret-i Bahriye ve Liman
7.	İmtihan	Sevahil Müdafaası
8.	Kuyudat	Kütübhone

Tablodan da anlaşıldığı üzere Birinci Dairenin şube sayısı değişmiştir. Bununla beraber şubelerde yer değişikliğine gidilmiştir. Bazıları dairenin dışına çıkarılırken bazıları da yeniden tesis edilmiştir.

1917'deki şekliyle şubelerin vazifeleri şöyledir:

Birinci Şube, harp ve manevralara ait planlar ile harbe dair programları hazırlamak, askeri nakliyede kullanılmak üzere sefere hazır edilmiş gemilerin hareketine dair bütün plan ve programları tertip etmek ve bu noktada Harbiye Nezareti'yle mesai ortaklığı yapmak, donanmanın ihtiyacı olan gemilerin inşası hususunda Bahriye Nazırı'na bilgi vermekle yükümlüydü.³⁴

İkinci Şube, yabancı deniz kuvvetleri hakkında yapılan araştırmaları tetkik ederek, bu konuda risaleler hazırlamak, savaşta ve barışta bütün resmi ve gayri resmi istihbarat vasıtalarını idare etmek, ataşenevellerle yapılacak haberleşmeleri ayarlamaktan sorumluydu.³⁵

Üçüncü Şube, deniz harekâtı ve manevraların sonunda, bunların plan ve tenkitlerini birleştirip neşretmek; ceride ve mecmua-i bahriye ile salname-i bahriyeyi yayımlamak, Osmanlı deniz harp tarihini yazmak, bütün sancak, zabitan ve kalyon kaptanları ile Bahriye Nazırı'nın gemi ve mevkiî kumandanlıkların kayıtları gibi konulardan sorumluydu.³⁶

Dördüncü şube, projedeki 4., 6., ve 7. şubelerin birleşmesiyle kurulmuştur. Harita, deniz risaleleri, fenerlerin kurulması, seyr-i sefâin konuları ile ilgiliydi.³⁷

Beşinci Şube, milletlerarası hukukla ilgili her türlü mesele ile uğraşarak, bundan başka senelik harp kursu ve iktisada dair dersler verirdi. Ayrıca har-

³⁴ MSB, sene 1333, s. 6-7.

³⁵ MSB, sene 1333, s. 6.

³⁶ MSB, sene 1333, aynı yer.

³⁷ MSB, sene 1333, s. 11; Dördüncü şubeye bağlı olarak hizmet veren Fenerler İdaresi ve hangi hatlarda buldukları hakkında geniş bilgi için bkz., MSB, sene 1333, s. 12-27.

bi dikkatle takip ederek düşman devletlerin tecavüzlerine karşı durumu hukuk açısından değerlendirerek rapor ederdi. Diğer devletlerarasında meydana gelen gerek genel gerekse özel hukuki durumları ve uluslararası kararları kaydederek, dışarıda yazılan hukuk kitaplarını neşr ve tercüme ederdi. Ayrıca, İkinci Dairenin Dördüncü Şubesi tarafından tertip edilen kanun, layiha ve talimatları tetkik ederek, gerekli düzeltmeleri yapıp bu daireye iade ederdi.³⁸

Altıncı Şube, bütün limanlar bilgisi ile bahriye ticareti işlerini yürütürdü. Önceden bu vazifeden limanlar kısmı, özellikle de İstanbul Liman Riyaseti sorumlu idi. Osmanlı Limanları, üç kısma taksim olunmuştu. İstanbul, Samsun, İzmir, Beyrut, Hadida ve Basra birinci sınıf limanlardı. Bunlardan başka 9 liman ikinci sınıf ve 41 liman üçüncü sınıf olmak üzere toplam 50 liman bulunuyordu.³⁹

Yedinci Şube, sahil muhafazası ile ilgiliydi. Osmanlı sahilleri, mevkii ve durumlarına göre gözetleme mıntıklarına ayrılırdı. Bunun için gerekli olan *tarassut gemilerini* hazırlamak bu şubenin vazifesiydi.

Sekizinci Şube, bütün kitap, risale ve aletleri muhafaza ile aletlerden tamire muhtaç olanları tamir eder ve dördüncü şubenin hazırladığı haritaları basardı.

İkinci Daire: Dört şubeden oluşan İkinci Daire, personel işlerinden sorumluydu. İkinci Dairenin yıllar içindeki değişim tablosu şöyledir:

Şubeler	Projede(1909-1912)	1914' de	1917'de
1.	Subayların eğitimi	Subayların eğitimi	Subay ve memurların tayini
2.	Subayların tayini	Erlerin eğitimi	Erlerin tayin ve eğitimi
3.	Erlerin eğitimi	Subayların tayini	Eğitim: Genel
4.	Erlerin tayini	Erlerin tayini	Kanunlar, merasim, hukuk ve ceza işleri

Birinci Şube, ilk projedeki şekliyle her sınıf subayın giriş, talim, tedris ve seferberliğine ait bütün işler ve düzenlemelerle, Bahriye Mektebi ile subayların genel ve özel kurslarından sorumluydu. 1917'ye geldiğinde bu şubenin işlevi biraz değişmiştir. Subay ve memur şubesi adı verilecek olan şube; fırkateyn kaptanları da dahil olduğu halde, sözü edilen rütbeye kadar her sınıftan subay ve mensupları ile sivil bahriye memurlarının ve sıhhiye sınıfının bütün işlemlerini yapardı.⁴⁰

³⁸ MSB, sene 1333, s. 27-28.

³⁹ MSB, sene 1333, s. 28-29.

⁴⁰ "İş bu muamelat, duhul, nasb ve tayin, terfi, nişan, tahsin ve tekdîr, tekaüd, mezuniyet, tezkiye, tercüme-i hal varakaları, bi'l-umum zabitanın ve mensubın ve sivil memur-in-i bahriyenin sicilâtı, salname tanzimi, zabitan kadrosu tertibi ve kadronun kontrolü hususatını muhtevidir." MSB, sene 1333, s. 31, 34.

İkinci Şube, projede, subayların tayininden sorumlu iken, 2 Nisan 1916 tarihli *teşkilât nizamnamesi* ile erlerin talim ve tedris şubesi olmuştu. Siviller müstesna olmak üzere, bütün erlerin bahriyeye giriş, talim ve tedris, terfi ve taltiflerini, gemi ve mevkii ruznamçelerini, erlerin künyelerini kayıt ve vukuatını tescil ederdi. Yıllık olarak bahriyeye lazım olacak erlerin miktarını, tayin ve celbleri, bahriyeden ihraç olunacakların terhisleri, vefat edenlerin mirasına ait işlemleri icra ederdi. Ayrıca, izinli olarak memleketlerine gidenler ile firar edenlerin celpleri için takibat yaptırır; muayenesiz erlerin araştırılması, gönüllü er kaydını ve erler hakkında muhakemeden gelen celb varakalarıyla, ilamların tebliği hususunu ve erlere ait bütün isteklerin tetkik ve işlemlerini ifa ederdi. *Efrad-ı Cedide Mektebi* ile *Makineci Çıraklar Mektebi* de bu şubeye bağlıydı. 1917'deki halinde yine erlere ait işlerle uğraşmakla birlikte, mekteplerle ilgili vazife, bu şubeden alınıp Üçüncü Şubeye devredilmiştir.⁴¹

Üçüncü Şube, projede, erlerin talim ve tedrisi ile uğraşırken, 2 Nisan 1916 tarihli düzenlemeyle subay ve memurların tayin işiyle meşgul olmuştur. Fırkateyn kaptanları da dahil olmak üzere bu rütbeye kadar bütün subay ile mülkiye memurlarının kayıtları ve atamalarıyla ilgili tüm işlerden sorumluydu. 1917'deki durumuyla bu şube, *tedrisat-ı bahriye* adı ile bahriyenin eğitim işlerini üstlenmiştir. Bahriye'deki bütün mektepler talebesinin ve güverte ile makine çıraklarının giriş, talim, tedris ve tesciline ait işleri bu şube yapardı. Eğitimin teftiş edilmesi, ders programlarının düzenlenmesi, donanmada tahsillerini tamamlayan mühendisler, gemici ve makine çıraqları ile subay kursları, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi yine üçüncü şubenin göreviydi.⁴² Böylece *Üçüncü Şube* önceden ikinci şubenin vazifesi olan eğitim işlerini kendi bünyesine almış oluyordu.

Dördüncü Şube, proje ve 1916'daki nizamnameye göre erlerin tayin işleriyle uğraşır, subay ve erlerin mezuniyetine ait işlemlerle beraber, merasim ve teşrifata ait işlerden de sorumluydu. Divanhane ile müstemilatının ve içinde bulunan eşya ve levazımın muhafazası da görevleri arasındaydı. 1917'deki değişiklikte ise, subay ve erlerin üniformalarını düzenleme; bunlardan değiştirilecek olanları ayırma, bütün kanunlar, nizamnameler ve talimatı tertip eder, yine merasim, hukuk işleri ile ceza işlemlerini yerine getirirdi.⁴³

Üçüncü Daire, projede 10 şubeye ayrılmıştı. Ancak 1916'daki nizamnamede yer alan şekliyle sekiz şubeden oluşmaktaydı.

⁴¹ MSB, sene 1333, aynı yer.

⁴² MSB, sene 1333, s. 31-35.

⁴³ MSB, sene 1333, s. 32, 35.

Şubeler	Projede (1909-1912)	1916 ve 1917'de
1.	Yeni gemilerin tekne tarifname ve mukavelenamesi ile gemi inşaatına bakma	Tersane, havuzlar ve gemi tamirâtı
2.	Yeni inşa olmuş gemilerin tamirâtı, gemilerin havuza konması ve tecrübesi	Bina inşaatı
3.	Yeni gemilerin makine tarifname imalatına bakma	Bahriye başçarkçılığı
4.	Yeni inşa olmuş gemilerin makinelerinin tamir ve tecrübesi	İmalat-ı bahriye
5.	Tersane memur ve amelesi	Mühimmat-ı harbiye
6.	Topçuluk	Torpedo
7.	Torpedo	Tir-i güverte
8.	Hesap işleri	Hesabat ve Amele Tekaüd Sandığı
9.	İmalat	-
10.	Köprüler	-

Bu dairenin alt şubelerinin 1917' deki şekliyle vazifeleri şöyledi: ⁴⁴

Birinci Şube, tersane, havuz müesseseleri, poligonlar ile cephaneliklerin teşkilâtı, subay, er ve amelenin faaliyetleri ile ilgili tüm işlere bakardı. Ayrıca gemilerin tamiri, havuzlanması ve tecrübelerine mahsus olan programları hazırlardı.

İkinci Şube, bina ve rıhtım inşaatına, mevcut olanların ise tamir durumuna, sularının akıtma ve temizlenmesine memurdu.

Üçüncü Şube, müdürü, bahriye başçarkçısı unvanına sahip olup, filonun ve filo makinelerinin müşaviriydi.

Dördüncü Şube, İmalat Müdüriyetidir. Müdür, teknelerin inşa ve tamiratına, gelen malzemenin tetkikine yetkiliydi. Şube, iki kısımdan oluşurdu: İnşaiye ve Esliha Resimhanesi.

Beşinci şube, toplar ve kundaklar ile mühimmata dair bütün meseleler ile uğraşır. Personelin topçuluk, talim ve tedrisatıyla ilgili meselelerde İkinci Daire Reisine yardım ederdi. Bu şube, silahlar, talim ve tedris, muayene ve tecrübe, cephan olmak üzere dört kısma ayrılmıştı.

Altıncı Şube, torpidolar, tüpler ve mayınlarla gemi havasına dair bütün işler ile uğraşır, telsiz, telgraf ve elektrik teçhizatı ile ilgili meselelerde Bahriye Başçarkçısı ile mesai birliği yapar, torpedo mürettebatının torpedo talim ve tedrisatıyla ilgili olarak İkinci Daire Reisine yardım ederdi. Şube, üç kısma ayrılmıştı.

Yedinci Şube, Üçüncü Daireden çıkarılarak Halîç Komodorluğuna bağlanmıştı. Ancak bu şube mevcut değildi. *Sekizinci şube* de nizamname gereğince ilga edilmişti.

⁴⁴ MSB, sene 1333, s. 40-42.

Dördüncü Daire

Levazımat ve Mukaveleler dairesidir. 1916'daki şekliyle varlığını korumuştur. Üç şubeden meydana gelmiştir. 1. Levazım şubesi. 2. Erzak ve Melbusat (elbiseler) şubesi. 3. Mukavelename şubesidir.

Önceden bu daireye bağlı olan (*projede*) maaşlar ve tahsisat şubesi (3.şubeydi) 7 Nisan 1914 tarihli nezaret emrinde dördüncü daireden ayrılmıştır. Ayrıca bu dairenin sevkiyat ile uğraşan eski dördüncü şubesi de 28 Aralık 1914 tarihli ferman ile Haliç Komodorluğu'na bağlanmıştır. Şubelerin vazifeleri 1917'de şu şekildeydi:⁴⁵

Birinci şube, gemi ve müesseselerin kömür, yağ, top ve sıhhiye levazımı ile kırtasiyenin tedariki ve bahriye matbaası işleriyle uğraşır. Yiyecek ve elbiseler dahil değildir. Matbaa ve kırtasiye ikinci şubenin işleri iken bilahare bu şubeye geçmiştir.

İkinci Şube, gemi ve müesseselerin erzak ve elbiselerini hazırlar ve tedarik eder. Tevzii anbarı, elbise dikimhanesi, yelkenci ve mefruşat, erzak anbarı, sebze anbarı, kasaphane ve fırın bu şubenin emri altındaydı.

Üçüncü Şube, inşaat ile filo ve müesseselere ait kurtarma, satın alınacak gemiler ile levazıma mahsus bütün mukavelenameleri düzenler; nakliye gemilerini kiralama ile nakliye ücretlerini kumpanyalarla idare eder. Tekne, silahlar ve makine ile ilgili zırh ve bina inşaatına ait mukavelenameleri hazırlar, ayrıca müzayede ve satın alınacakların indirim görevini de üstlenirdi. 1917 itibarıyla bu dairelerin dışında yer alan müstakil müdüriyet ve birimler ise yine nizamnamedeki gibi varlığını korumuştur.

3. Bahriye Rütbeleri ve Bahriye Askeri Teşkilâtı

Osmanlı Bahriyesi içinde bulunan askeri personel, *erkân (amiral)*, *ümerâ* ve *zabitân (subay)* şeklinde adlandırılmıştır. *Erkân* olarak müşir, birinci ferik, ferik ve mirliva; *ümerâ* için ise miralay, kaymakam, binbaşı; *zabitân* ise kolağası (sonradan kıdemli yüzbaşı), yüzbaşı, yüzbaşı vekili (süvari sınıfı için), mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sâni rütbeleri gösterilmiştir.⁴⁶ Bu rütbeler 1885'ten itibaren kullanılmıştır. 18 Ocak 1904'te bunlara *Birinci Ferik* rütbesi ilave edildikten sonra, 1911'deki bir kanunla rütbeler; *Büyük Amiral*, *Amiral*, *Visamiral*, *Liva Amiral*, *Kalyon Kaptanı*, *Firkateyn Kaptanı*, *Korvet Kaptanı*, *Yüzbaşı*, *Mülâzım*, *Mülâzım-ı sâni* olarak değiştirilmiştir. 1911 yılı tüzüğüne göre belli süreyi tamamlayan yüzbaşılara, *Birinci Sınıf Yüzbaşı* denilmiştir. Bu rütbeler, Cumhuriyet dönemi Deniz Bakanlığı'nın kaldırılmasına kadar bazı değişikliklerle kullanılmıştır (16 Ocak 1928).⁴⁷ Bu rütbelere sahip bahriye personelinin Osmanlı Deniz Kuvvetleri içinde mensup oldukları askeri sınıflar ise şöyleydi: *Sınıf-ı Harb*, *Sıhhiye*, *Çarkçı*, *İnşâiye*, *Sanayî*,

⁴⁵ MSB, sene 1333, s. 43-45.

⁴⁶ T.S.K. C. III, Kısım IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971, s. 366.

⁴⁷ T.S.K., C.III, s. 26.

görsel

Akademik
Bakış

17

Cilt 3, Sayı 5
Kiş 2009

İmam, Küttab, Güverte ve Muzıka. Bu sınıflara dahil olan Bahriye amiral ve subayların 1890-1908 yılları arasındaki sayı olarak dağılımı şu şekildedir:⁴⁸

Yıllar ⁴⁹	Bahriye Amiral Sayıları (Müşir, Ferik, Mirliva)	Bahriye Subay Sayıları (Miralay, Binbaşı, Kolağası, Yüzbaşı, Mülâzım)
1890	35	2418
1891	32	2378
1892	29	2383
1893	29	2622
1894	34	2662
1896	40	2879
1897	39	2999
1898	37	3037
1899	39	3143
1900	37	3289
1901	39	3632
1902	41	3357
1903	41	4087
1904	49	4217
1905	50	4180
1906	47	4302
1908	45	4961

Tabloya bakıldığında subay sayısında her geçen sene bir artış söz konusudur. Bu artışta bahriyeye alınan eleman ve Bahriye Mektebi'nden mezun olanların sayısı etkilidir. Ayrıca bu artış, bahriyede ortaya çıkan yeni iş alanlarının varlığıyla da ilgilidir. Çünkü deniz teknolojisinde dünyada o kadar hızlı gelişmeler yaşanmıştır ki elbette Osmanlı bahriye teşkilatında da bunun yansımaları görülecekti. Bahriye teşkilâtı içinde, dairelerde meydana gelen yukarıdaki değişikliklerin yanında bahriye rütbelerinde de bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile önceki bahriye rütbe isimleri de tarihe karışmış oluyordu. Yeni unvanlar 1909'da yukarıdan aşağı şöyleydi:⁵⁰ *Büyük Amiral, Amiral, Vısamiral Paşa, Liva Amiral Paşa, Kalyon Kapudanı Bey, Fırkateyn Kapudanı Bey, Korvet Kapudanı, Yüzbaşı, Mülâzım, Mülâzım-ı Sâni*.⁵¹ Yukarıdaki unvanlar

⁴⁸ Salname-i Bahri, sene 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1326.

⁴⁹ 1890-1908 yılları arasındaki salnamelerin orijinalinde verilen yıllar hicri esaslıdır.

⁵⁰ BOA. İ.MMS, 139-1329.Ca.16, (1329.Ca.4 / 3 Mayıs 1911).

⁵¹ Bu yeni unvanlar Amiral Gamble'ın Osmanlı bahriyesine bir hediyesiydi. Amiral Gamble gö-

görsel

1914'de yeniden bir değişikliğe uğrayacaktır. Bu yeni unvanlar da şu şekildeydi: *Müşir Amiral Paşa, Birinci Ferik Amiral Paşa, Ferik Amiral Paşa, Liva Amiral Paşa, Kalyon Kapudanı Bey, Fırkateyn Kapudanı Bey, Korvet Kapudanı Efendi Kapudan, Kıdemli Yüzbaşı Efendi, Yüzbaşı Efendi, Mülazım-ı Evvel Efendi, Mülazım-ı Sani Efendi*.⁵² Bu unvanlardan yola çıkarak 1912-1918 yılları arası bahriyeye mensup *erkân, ümera, subay ve memur* sayıları da şu şekilde ortaya çıkmıştır:⁵³

Yıllar ⁵⁴	Bahriye erkân, ümera ve subayları	Bahriye memurları	Toplam
1912-1913	2244	237	2481
1914	3130	112	3242
1915-1916	2144	192	2336
1917	1947	172	2119
1918	1084	175	1259

Tablodan da anlaşılacağı üzere, özellikle subay sayısında 1915 yılından itibaren hissedilir derecede bir düşüş vardır. Bunun temel sebebi Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede hayatını kaybeden askerler içinde pek tabii bahriyeli askerlerin de olmasıdır. Savaş, 1914'ten itibaren bahriyeli subay sayısında % 50'ye yakın kayba yol açmış görünmektedir.

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi deniz teşkilât sistemi, yukarıda *daire* ve aşağıda da *komisyon* olmak üzere iki yapı üzerine inşâ edilmiştir. Daireler, amiraller tarafından idare olunup, bahriyenin temel işlerini, bir iş bölümü içinde yapmışlardır. Bunun yanında bir başka yapılanma da komisyonlardır. Komisyonlar, bahriye ile ilgili her türlü işin nezaret tarafından öncelikle havale edilip görüşüldüğü birimlerdir. Bazı komisyonlar buldukları konuma göre, dünya denizciliğinin takip edilmesinde, tahkikat, öneri ve müzakereler ile Türk denizciliği fen ve teknolojisinin ilerlemesinde büyük bir öneme sahip olmuşlardır.

II. Abdülhamid döneminin son zamanlarından itibaren, İngiltere'den getirilen Amiral Gamble'ın etkisiyle bahriye teşkilâtında yeni bir yapılanma söz konusu olmuştur. Yeni teşkilât, sonradan gelen İngiliz bahriye danışmanlarınca da tatbik edilmiş ve devletin sonuna kadar birkaç değişiklik haricinde yürürlükte kalmıştır. Amiral Gamble, 1909'dan itibaren bahriyede bulunan bütün daireleri dört büyük dairede toplamıştır. Eski komisyonlar da, bu dairelerin birer alt şubeleri görevine dönüşmüştür. Gamble'ın getirdiği bu yeni teşkilât sistemi tam olarak oturmamış ve bu sebeple uzun süre *proje* ismiyle

reve başladığında bahriye elbiselerinde dahi bazı düzenlemelere gitmiş, henüz yukarıdaki unvanlar getirilmeden yayımladığı bu nizamnameyle bütün erkân, ümera, zabitan ve şakirdanın giyecekleri elbise ve alametleri belirtmiştir. BOA.İ.BH, 8-1327.C-2,(4.C.1327 / 23 Haziran 1909).

⁵² SB, sene 1330, s. 43.

⁵³ SB, sene 1328, 1330, 1331-1332, 1334.

⁵⁴ 1912-1918 yılları arasındaki salnamelerin orijinalinde verilen yıllar rumi esaslıdır.

gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009

anılmıştır. 1912'de altı daireye ayrılan teşkilât, 1916'da yayımlanan Bahriye Teşkilât Nizamnamesi ile son şeklini almıştır.

1916'da çıkan nizamnamede bahriye teşkilâtı, Gamble'ın 1909'da getirdiği sisteme geri dönmüş; bahriye işleri tekrar dört daire içinde yer almıştır. 1909'dan 1916'ya kadar sistem olarak oturmadiği için bir geçiş evresi yaşayan bahriye teşkilatı, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı dönemlerinde kapsamlı bir düşünce ve tartışma süreci geçirememiştir. Bu geçiş dönemine 1916'da Bahriye Nizamnamesi ile kesin olarak bir şekil verilmiş ve bu yapı, hiç şüphesiz yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak kalmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA. İ.MMS, 139-1329.Ca.16.

BOA. İ.BH. 8-1327.C-2.

BOA. İ.MMS, 183-1332.Ca.65.

BOA. İ.BH, 8-5, 1326.Za.29.

BOA. İ.MMS, 56-2536.

DA. MKT, 253-71, 194-71, 1640-2.

Mecmua-yı Seneviye-i Bahriye (MSB), Birinci Sene, İstanbul Bahriye Matbaası, 10 Temmuz 1331.

Mecmua-yı Seneviye-i Bahriye (MSB), Üçüncü Sene, Bahriye Matbaası, İstanbul, 10 Temmuz 1333.

Salname-i Bahri (SB), sene 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1326, 1328, 1330, 1331-1332, 1333, 1334.

Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (S.D.A.O), sene 1326.

Araştırma ve Tetkik Eserler

ALİ HAYDAR EMİR, *Tarih-i Bahri Sahifeleri*, Bahriye Matbaası, I.Tab, İstanbul 1332.

BAHRİYE KANUNNAME-İ HÜMAYUNU (1297).

BATMAZ Şakir, *Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*, Erciyes Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 2002.

BÜYÜKTUĞRUL Afif, *Osmanlı Deniz Tarihi*, Deniz Basımevi, İstanbul 1973.

CEMAL PAŞA, *Hatırat*, Haz: Metin Martı, Arma Yay., İstanbul 1996.

ÇOKER Fahri, "*Osmanlı Bahriyesinde İngiliz İslah Heyetleri*", *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Dz.K.K.ılgı Karargah Basımevi, Ankara 1994.

DÜZCÜ Levent, *Osmanlı Deniz Kuvvetleri (1890-1918)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale 2004.

GENCER Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985.

GÖMLEKSİZ Eda Gülşen, "*II. Meşrutiyetten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği*", C.II, *Türk Denizcilik Tarihi*, DKK Yayını, İstanbul 2009.

MAHAN Alfred Thayer, *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi*, Q-Matris Yay, Çev: Kerem Fındık- Melahat Fındık, İstanbul 2003.

SİR HENRY FELIX WOOD, *Türkiye Anıları*, Çev: Fahri Çoker, Milliyet Yayınları, 1976.

SOYDEMİR Selman, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, Kısım IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1971.

20

Akademik
Bakış

20

Cilt 3, Sayı 5
Kış 2009